

Aprendre a volar per no perdre'ns en els niquils

III terceres jornades de Biblioteques escolars a les Illes Balears (Mallorca, Menorca, Eivissa), 2011

Miquel Rayó

En un treball de recerca desenvolupat a la meitat dels anys 90 del passat segle sobre la imatge social de la biblioteca a Espanya, un grup d'investigadors pretenien analitzar les maneres com la biblioteca (així, en general: la biblioteca) apareixia en el cinema, la narrativa, la premsa i la literatura infantil. Em permetreu que, per motiu d'interessos personals us parli només del que es va concloure en aquest darrer sector, el de la literatura infantil.

Cal que tot d'una faci un advertiment, tot i que ja haureu percebut la qüestió que el motiva: d'això fa quinze anys. Ignoro si s'ha fet qualche treball posterior, que actualitzi la informació disponible. Segur que s'ha produït en tant de temps qualche canvi. I potser aquest canvi és substancial. I a més, com comentarem després, s'ha iniciat fa dos dies la colossal concurrència de les TIC (tecnologies de la informació i de la comunicació) en el món del llibre i de les biblioteques i de l'escola, i de tots els caires de la nostra vida, que han capgirat qualsevol concepció que tinguem de la cultura, del llibre, la lectura, les biblioteques, l'art, la ciència, les relacions socials, fins i tot de la docència i de l'escola..., i de tot plegat.

Ana Garralón va publicar al seu moment, entre d'altres, dos articles amb les principals conclusions de la investigació que dèiem: *La biblioteca en los libros infantiles y juveniles* i *La biblioteca en la ilustración de libros infantiles y juveniles*.

I què diu Garralón? Doncs que en els llibres de ficció per a nins editats a Espanya aleshores, com que "*la familia, la escuela, el barrio aparecen una y otra vez ambientando las intrigas que el autor pretende desarrollar... será fácil*

suponer que la biblioteca es un espacio que el escritor o escritora integran en la narración. Sin embargo, la conclusión es decepcionante: la biblioteca aparece de manera muy escasa... ¿Es la biblioteca un lugar suficientemente atractivo para un escritor...? A la vista de los textos, la respuesta es no...".

I es queixa, amb raó: *"Es triste comprobar que el trabajo de los últimos años en las bibliotecas para niños con su crecimiento y desarrollo tan espectacular, no estuviera reflejado por los propios escritores para niños –que tantas veces han acudido a estos centros".*

Sense oblidar que l'estudi de què parlam és ja antic –tot el que té més de dos segons ja és antic, ara, i si no mirau els tuits o com se digui..., no és casual que els més notables llibres que en el temps d'aquell estudi mostraven biblioteques i bibliotecaris siguin estrangers. D'autors estrangers. Són llibres que us aconsello llegir –segur que molts i moltes ja ho heu fet-, perquè sapiguen cap a on heu d'anar si voleu ser bibliotecaris com cal al servei dels nostres infants i/o dels nostres escolars. Per cert, els homes ho tendreu difícil, perquè, les bibliotecàries gairebé sempre són dones, en aquests textos.

I quins llibres són?

Ojos saltones d'Anne Fine (1995, l'edició en anglès és de 1989, que jo sàpiga no hi ha versió en català), *El segrest de la bibliotecària* de Margaret Mahy (1983) i *Matilda* de Roald Dahl (1989). És vera que hi havia alguns textos d'autors espanyols que en parlaven, aleshores, de biblioteques. Per exemple, *El monstruo y la biblioteca* d'Alfredo Gómez Cerdá (1991). Però, eren pocs, i diu Garralón: *"aquellos que han tomado la biblioteca como espacio central, han creado bibliotecas imaginarias, con toques de extravagancia, lugares singulares que el lector no reconoce..."*

Necessito reflexionar una estona sobre tot això. Amb el vostre permís ho faré amb veu alta, i procuraré evitar caure en l'habitual i llacrimós to encomiàstic i

enyoradís dels autors, diguem, alletats amb paper, quan parlem de lectures, llibres i biblioteques. Reflexionem, doncs.

Venim d'un retard, d'un gran retard. Històric, econòmic, sociològic, polític, ideològic, educatiu, democràtic... I en pagam les conseqüències. Quan encara no tenim establertes sòlidament les biblioteques a les escoles, ens sobta l'atac astorador de les TIC, que ens desconcerta...

Quan encara no hem acabat de resoldre com i què ha de ser una biblioteca – pública o escolar-, hem de fer front al –possiblement- més gran canvi cultural que haurà viscut la Humanitat, si exceptuam l'ús del foc, el desplegament del llenguatge simbòlic, la domesticació d'espècies vegetals i animals, la invenció de l'alfabet o la difusió de la impremta...

En canvi, a l'extranger, a cert extranger del nostre context... Escoltau, per favor, aquest fragment de *Ojos saltones*, on es fa una crítica caricaturesca dels canvis que en aquells anys es produïen en les funcions de la biblioteca pública anglesa, on no falta mai la secció destinada als lectors infants. L'obra original fou publicada el 1989, la versió castellana el 1995. En aquest fragment, una mare castiga la seva filla adolescent d'aquesta manera:

-Hablando como madre y como contribuyente, tengo el deber de proclamar que las bibliotecas constituyen ahora un problema mucho mayor que los que ayudan a resolver. Así que ya te puedes ir arriba a poner los pocos libros destrozados que tienes en orden alfabético.

I la filla respon:

*-La biblioteca ya no guarda los libros por orden alfabético –le dije.
-¿Qué? ¿Cómo? –me dijo con voz ahogada-. ¿Es que se ha desplomado el cielo sobre nuestras cabezas?...*

-Es verdad –dije...-. Ahora la sección juvenil está clasificada por puntos. Puntos rojos para adolescentes, azules para la segunda etapa de primaria, rosas para la primera y verde para los de guardería.

-¡Estás de guasa! ¡De guasa! ¿Puntos?

-Bueno..., pegatinas redonditas, ya que estamos.

Mamá se llevó las manos a la cabeza.

-Pegatinas redonditas –gimió-... ya ha ocurrido. Los bárbaros han tomado el poder –y levantó la cabeza-. ¿Pero a qué esperan? –exigió saber de repente-. ¿Qué los detiene? ¿Por qué no cogen ya de una vez, arrancan las estanterías y tiran los libros en cuatro grandes pilas: ¡Aburridos, Así así, Guay y Chachi piruli!

I conclou, aquesta mare esverada:

-No, de verdad –insistió-. Estoy hablando en serio. ¿Para qué seguir fingiendo? ¿Qué más da que nosotros, el público británico, tuviéramos antes un sistema de bibliotecas que era la envidia del mundo entero?"

L'enveja de tot el món. Vaig dir en una altra conferència, el curs passat, que a la Gran Bretanya, quan arribes a una localitat, ciutat gran o poble petit, veus entre els senyals de tràfic i d'orientació urbana, cartellets que indiquen cap a on has d'anar si vols trobar la biblioteca pública. Quina enveja! Cap autoritat no posa un pal i un cartell anunciant la ubicació de la biblioteca si no té interioritzada la idea que els seus veïns o els visitants volen saber on és la biblioteca, i a més en presumeixen, o l'entenen com a part del patrimoni del seu poble o ciutat, o l'estimen com a cosa pròpia...

No és casual que siguin autors estrangers, els qui "posen" biblioteques protagonistes dels seus relats, segons aquell estudi. I tampoc no ho és que siguin, els tres estrangers que jo he destacat, de parla anglesa: Fine i Dahl, britànics; Mahy, de Nova Zelanda. Aquesta preeminència pel que fa a biblioteques és aparionable amb la que també té la llengua anglesa en llibres per a nins i joves, que ve d'antic. Us he de recordar que els més grans clàssics

de la literatura infantil i juvenil universal són, sobretot, anglesos? *Àlícia en terra de meravelles, Peter Pan, L'illa del tresor, El vent en els salzes, Les cròniques de Nàrnia, El jardí Secret...* Però, aquest és tema per a una altra conferència.

Continuem les nostres reflexions.

Setembre de 1931. Federico García Lorca fa un breu discurs per inaugurar la biblioteca pública de Fuente de Vaqueros (Granada). El titula: "*Medio pan y un libro*". Diu:

"...por eso estoy aquí honrado y contento de inaugurar esta biblioteca del pueblo, la primera seguramente en toda la provincia de Granada."

1931...

El nostre retard no és només en relació amb Anglaterra. Vegem el que diu d'Islàndia, l'any 1864, Jules Verne en la seva novel·la: *Viatge al centre de la Terra*. Els protagonistes arriben a Reykjavik, llavors "*una petita ciutat amb només dos carrers, que als protagonistes els sembla gairebé un poble amb cabanes*". Ho destaca així Jesús Gascón, de la Universitat de Barcelona en l'article *Les biblioteques de Verne*, de l'any 2005:

"De sobte, el senyor Fridrikson [l'hoste que els té a casa seva] va preguntar al meu oncle¹ sobre els resultats de les seves recerques a la biblioteca.

-La vostra biblioteca! –va exclamar aquest últim-, no té més que alguns llibres desaparellats en prestatges gairebé deserts.

-I ara! –respongué Fridrikson-. Posseim vuit mil volums dels quals molts són preciosos i rars, obres en la vella llengua escandinava, i totes les novetats que cada any ens envien des de Copenhaguen.

-I on guardau aquests vuit mil volums? El que és jo...

---

¹ El professor Lidenbrock és l'oncle del narrador, i també protagonista, de l'aventura.

-Oh, senyor Lidenbrock: circulen pel país; hom té el gust per l'estudi a la nostra vella illa de gel! No hi ha cap granger ni pescador que sàpiga llegir i no llegeixi. Pensem nosaltres que els llibres, en comptes de criar fongs rere una reixa de ferro, lluny dels esguards curiosos, estan destinats a fer-se servir sota els ulls dels lectors. Així, també aquests volums passen de mà en mà, fullejats, llegits i rellegits, i sovint no retornen als seus prestatges fins després d'un o dos anys d'absència.

-Mentrestant –respongué el meu oncle amb despit-, els estrangers...

-Què voleu? Els estrangers tenen a casa seva llurs biblioteques i, abans que res, cal que els nostres camperols s'instrueixin...".

Jules Verne, Islàndia, l'any 1864. L'Arxiduc Lluís Salvador (Verne i s'Arxiduc s'admiraven mutuament), al seu *Die Balearen*, els set volums de l'obra es publicaren entre 1869 i 1884, apunta que per aquestes mateixes dates a Palma hi ha tres biblioteques "de carácter oficial, que conjuntamente albergan 52.000 volúmenes", que no està malament, i comenta l'existència d'algunes biblioteques privades com la del comte d'Ayamans o la del comte de Montenegro...²

De Menorca, anota "En cuanto a libros, por lo general se lee poco. Sólo hay una biblioteca, la Biblioteca Pública de Mahón, que cuenta con 13.526 volúmenes, y que resulta, no obstante, poco visitada, salvo en verano gracias al agradable fresco que reina en ella".

I de les Pitiüses no n'esmenta cap, de biblioteca, però afirma: "a tenor de las estadísticas del año 1860, en toda la isla, incluida Formentera, sólo 916 hombres i 394 mujeres sabían leer y escribir, 8 hombres i 126 mujeres sabían

---

² Andreu Manresa comentava a El País de 14/08/1990: "De Mallorca ha salido la Biblioteca Ayamans, que fue integrada en los fondos del Monasterio de Montserrat. La colección Montenegro fue desintegrada. La biblioteca del marqués de La Romana, personaje que batalló en Europa en el siglo XIX, pasó a la Biblioteca Nacional de Madrid, igual que la biblioteca de Joan Estelrich o la de Ferran Capdebou, después de ser fragmentada. La lista sería interminable. La biblioteca del historiador Llabrés tuvo otro trágico final: el intelectual condicionó el destino de su colección, debían destruirse los papeles sin encuadernar; con ello se perdieron miles de documentos gráficos e históricos." Això també seria tema per a una altra conferència.

leer tan sólo, y 10.154 y 14.819, respectivamente, eran analfabetos". El 92% d'homes i el 97% de dones d'Eivissa i Formentera eren analfabets!

Demolidor. Però, compte, això ens ha d'afermar en un pensament positiu: venim de temps molt, però molt xerecs. Hem avançat molt. Hem de defensar tot el que hem aconseguit pel que fa a lectura, llibres, educació, biblioteques, cultura, ciència, Universitat... I més que mai, ara mateix... No cal explicar per què.

Sabem també que l'alfabetització era normal als països del nord extrem d'Europa, on és Islàndia. Suècia, per exemple, tenia una alfabetització del 90% a la segona meitat del segle XIX (Orell i Villalonga, 24). En canvi, "*Les Illes es mogueren en el trist rànquing dels territoris més analfabets [d'Espanya] entre la primera posició (1900) i la vuitena (1940), i es mantingueren, des de 1950, en sisè lloc...*" (mateix autor). D'entre una cinquantena de províncies.

Recordareu, d'altra banda, que Jules Verne posà una biblioteca completíssima en el *Nautilus*, a la novel·la *Vint mil llegües sota el mar*. Una biblioteca en un submarí, l'any 1869! El professor Aronnax i Nemo, el misteriós capità del *Nautilus*, en parlen així després que aquell –narrador i protagonista– n'hagi fet una descripció física (cito la versió castellana de l'edició que jo vaig llegir de molt jovenet):

-Capitán Nemo..., he aquí una biblioteca que honraría a más de un palacio de los continentes. Y es una maravilla que esta biblioteca pueda seguirle hasta lo más profundo de los mares.

-¿Dónde podría hallarse mayor soledad, mayor silencio, señor profesor? ¿Puede usted hallar tanta calma en su gabinete de trabajo del museo?

-No, señor, y debo confesar que al lado del suyo es muy pobre. Hay aquí por lo menos seis o siete mil volúmenes, ¿no?

-Doce mil, señor Aronnax...³ Señor profesor, esos libros están a su disposición y puede utilizarlos con toda libertad.

Di las gracias al capitán Nemo, y me acerqué a los estantes de la biblioteca. Abundaban en ella los libros de ciencia, de moral y de literatura, escritos en numerosos idiomas, pero no vi ni una sola obra de economía política, disciplina que al parecer estaba allí severamente proscrita. Detalle curioso era el hecho de que todos aquellos libros, cualquiera que fuese la lengua en que estaban escritos, se hallaran clasificados indistintamente. Tal mezcla probaba que el capitán del Nautilus debía leer corrientemente los volúmenes que su mano tomaba al azar.

Entre tantos libros, vi las obras maestras de los más grandes escritores antiguos y modernos, es decir, todo lo que la humanidad ha producido de más bello en la historia, la poesía, la novela y la ciencia, desde Homero hasta Victor Hugo desde Jenofonte hasta Michelet, desde Rabelais hasta George Sand. Pero los principales fondos de la biblioteca estaban integrados por obras científicas; los libros de mecánica, de balística, de hidrografía, de meteorología, de geografía, de geología, etc., ocupaban en ella un lugar no menos amplio que las obras de Historia Natural, y comprendí que constituían el principal estudio del capitán..."

Nemo era, diu Alberto Manguel : « *un luchador, un disconforme, un idealista (en el sentido que daba a esta palabra, hoy despectiva, el siglo XIX). Nemo es también un lector.*» Diu Manguel també que tota biblioteca és autobiogràfica... Conèixer els llibres de Nemo permet saber com era el propi Nemo...

---

³ Segons l'Arxiduc, la del comte d'Ayamans tenia en aquesta mateixa època 11.000 volums, i la del comte de Montenegro 12.500. Sabem que la del marquès de la Romana tenia 18.000 volums, amb una molt important secció de matemàtiques, de les més importants d'Europa.

Ho era, autobiogràfica, la biblioteca de Verne. L'any 1895 una periodista, que la visità, va dir: "*Su biblioteca es de trabajo, no de ostentación, y los ajados ejemplares de sus compañeros intelectuales como Homero, Virgilio, Montaigne y Shakespeare, además de ediciones de las obras de Fenimore Cooper, Dickens y Scott, acusan un uso duro y constante...*". Verne era, a més i per això ens interessa ara, usuari de biblioteques públiques. Diu Juan José Millàs, a un article titulat *Futuribles* (2008): "*Dónde estaría yo ahora, en el instante en el que escribo esta frase, de no haber tropezado con Julio Verne en una biblioteca pública? ¿Cabe imaginar mi vida sin El viaje al centro de la Tierra?*"

Jo podria dir el mateix de la influència de Verne en la meua vida i en la meua feina literària. Però, el llibre de Verne que em fascinà va ser *L'illa misteriosa* on, precisament gràcies a la intervenció protectora i providencial del capità Nemo, els protagonistes arriben a tenir una biblioteca formada pels següents llibres, una biblioteca que ve de la mar:

Una Bíblia.

Un atlas.

Un diccionari de les diverses llengües polinèsiques.

Un diccionari de Ciències Naturals, en sis volums

3 reimes de paper blanc (això vol dir 1.500 fulls disponibles).

Dos llibres de registres amb les pàgines en blanc.

El capità Nemo és un altre personatge clàssic de la literatura juvenil (en aquest cas, francesa), i de la Literatura amb majúscules i sense adjectius. D'on ve el nom de Nemo? D'Homer? Amb aquest nom, Nemo, Ningú, Odisseu pren el pèl al ciclop.. *Cercant Nemo* és una pel·lícula que els vostres alumnes coneixen,

segur. Nemo... Verne... Homer... El peixet Nemo... Alan Moore, guionista de còmics, ha fet el capità Nemo co-protagonista de *La lliga dels homes extraordinaris...*

Quantes generacions de persones d'arreu del món, ja he de dir: de la meua edat, hem llegit les novel·les de Jules Verne? Milions i milions. Això ens fa a tots aquests lectors membres associats d'un mateix grup humà (d'una *xarxa social*, diríem ara). La lectura (literària) afavoreix que molts humans tinguem un pòsit comú de noms, d'aventures, d'intrigues, de llocs, d'emocions compartides... Ignoro quins són els vostres referents com a lectors, quines obres o personatges literaris us han marcat tan profundament..., com per convertir-vos també en membres de qualque *xarxa social*: els « cinc » de Blyton?, Astèrix?, Harry Potter, ja? O sou més de *Teo*, de l' « *abuelito dime tu* », de la *Heidi* televisiva o de *David el Gnom* o de *Bola de drac*...? O ja hi ha qualcú, dins aquesta sala, crescut amb l'acompanyament histriònic de *Bob Esponja*?

Quants de milions de nins i nines, i adolescents, i primers adults ja, d'arreu del món coneixen avui Harry Potter? Compartir Verne o compartir Potter significa alguna cosa a l'hora de compartir el món? Verne prové d'una cultura nacional i encara limitada a les possibilitats dels mitjans editorials tradicionals, i on la llengua era un factor d'identificació essencial; Potter ja és un personatge literari global i de la cultura universal lligada als multimèdia dominats per la llengua anglesa –i fixau-vos que cito el nom del personatge, Potter, i no el de l'autora, i aquesta és, per a mi, la prova de la superioritat literària de Verne sobre Rowlings, a qui no vull llevar, no obstant això, cap mèrit⁴.

---

⁴ Una cerca de dia 7 d'octubre de 2011 a Google amb els mots "*Jules Verne*" ens dona "aproximadament 15.000.000 de resultats"; una cerca amb "*J.K.Rowlings*" ens en dona "363.000", mentre que una cerca "*Harry Potter*" en dona "420.000.000". La pervivència dels herois de ficció sovint és superior a la dels propis autors; la Xarxa posa de manifest altres curiositats. Per exemple: les cerques "*Emilio Salgari*", "*Sandokan*" o "*Il corsaro Nero*" donen respectivament: 759.000, 2.610.000 i 2.060.000 resultats. Seguim, en aquesta nota, l'exploració de Vittorio Frigerio (vegeu bibliografia), que senyala com curiosament,

Gustavo Martín Garzo, en canvi, no seria el mateix si no hagués quedat fascinat un dia de la seva infantesa p'*El capità Tempesta* d'Emilio Salgari. Qualcú ho ha comentat: "*Es la novela El capitán Tormenta, de Emilio Salgari, la que le revela [a Martín Garzo] el poder de seducción de las palabras.*"

Salgari era un altre usuari de biblioteques. Verne era més viatger, va ser propietari de vaixells amb els quals navegà per l'Atlàntic i el Mediterrani. Salgari, en canvi, inventava tots els viatges que va assegurar que havia fet. *El capità Tempesta* no el recorda gairebé ningú, però, tots hem sentit a parlar de *Sandokan*, la gran creació literària d'Emilio Salgari, ja un mite de l'anticolonialisme. Front a la literatura colonial anglesa i victoriana de Ridder Haggard, *Les mines del rei Salomó*, o de Kipling, *Kim*. Una investigadora holandesa, crec, ha demostrat que Sandokan i Mompracem –la seva illa irreductible, refugi de pirates- tenen una base real, documentable, que segurament Salgari coneixia perquè era usuari de biblioteques públiques... Salgari navegava en i des de la biblioteca. No el menyspreem. Mostrà la rebel·lia. Discutí l'imperialisme victorià. Rebel i inconforme, va suïcidar-se...

Hugo Pratt, a *La balada de la mar salada*, també posa una biblioteca en un submarí. Hugo Pratt és un admirable dibuixant de còmics. Segons Umberto Eco és el "*Salgari del segle XX*". El seu personatge és Corto Maltès. Un clàssic, també.

Alessandro Manzoni, amb *Els Promesos*, competidor tradicional de Salgari en les lectures escolars d'Itàlia té "*621.000 sites, mais son héros Renzo Tramaglino n'a droit qu'à 8.740 apparitions*" (p.43). Les cerques de Frigerio són de 25 de novembre de 2007. Aquestes dades no indiquen res pel que fa a la qualitat literària del treball dels autors comparats, però obren vies de recerca sobre la recepció d'obres literàries en el nostre temps. Sens dubte Manzoni és millor que Salgari; els seus personatges, potser no.

A la biblioteca d'aquest submarí (del temps de la primera guerra mundial), el capità del qual és un alemany de nom Slütter, hi ha llibres dels poetes Rilke, Shelley i Coleridge, i una extensa col·lecció de Melville...

Els llibres i les biblioteques ens menen a altres llibres i a altres biblioteques, ja ho veieu. Per això, els qui recomanem llibres n'hem de conèixer molts i n'hem de conèixer moltes. Perquè, per ventura la nostra feina principal de bibliotecaris (escolars, en aquest cas) sigui guiar els infants de llibre en llibre i de biblioteca en biblioteca. És el que fan la senyoreta Phelps, bibliotecària, o la senyoreta Honey, mestra, a *Matilda*. Orientar, recomanar, suggerir. Mai, imposar. Per fer això bé s'ha d'haver llegit molt. Compte! La lectura pot ser un càstic. Al conte de Zoran Zivkovic titulat *La biblioteca de l'infern*, la condemna en l'infern és llegir eternament... Quina abominació!

Ja m'he perdut. Parlàvem del retard nostre cultural, parlam d'on venim. Algunes dades més:

Espanya: 1860, índex d'analfabetisme: prop del 80%. Encara el 1940, índex d'analfabetisme: homes, 29,7 %; dones: 33,7%.

Fins el 1837, el reglament que regia la *Real Biblioteca*, o *Biblioteca Nacional*, eren les *Constituciones de la Real Biblioteca dispuestas de orden de SM por Don Juan de Santander su Bibliotecario Mayor* del 1761, i un dels seus articles sobre les funcions del bibliotecari deia:

"Tampoco permitirá que se entre con Gorro, Cofia, Pelo atado, embozo u otro trage indecente o sospechoso, ni Mujer alguna en días y horas de estudio; pues para ver la Bibliotheca podran hir en los feriados con permiso del Bibliothecario Mayor..."

La regent Maria Cristina (1833-1840) derogà això, perquè una dona protestà.

L'any 1864 (recordau el que explica Verne d'Islàndia a un llibre seu del mateix any!) es diu que a les biblioteques provincials espanyoles hi ha llibres:

"Llenos de instrucción... escritos para el pobre pueblo, que no los lee, sin embargo, en primer lugar porque casi no los comprende, y en segundo, porque jamás le ocurre el pensamiento de entrar con los zapatos y los vestidos rotos y mojados en esas hermosas salas que asemejan palacios, para colocarse y sentarse al lado de los caballeros de la ciudad con sus ricos trajes y toda su instrucción. Ignorancia, temor, vana vergüenza, todo le detiene..."

La Segona República intentà posar al dia el país. Era una feina titànica. Missional. D'aquí allò de les Missions pedagògiques en què participava Lorca: oferien serveis de Museu del Poble, Cinema, Cor i teatre del Poble, Secció de Música o el *Retablo de Fantoques*, a més d'un servei de biblioteques..., que distribuïa biblioteques arreu: 164 a Sòria, 110 a Segòvia... En general, les biblioteques s'instal·laven a les escoles. En pocs anys es va fer una feina immensa. Fins el 1937 es varen repartir 5.522 biblioteques per pobles, amb un total de 600.000 llibres...

La seva preocupació principal eren els nins: *"el pobre niño de campo, ¿dónde puede ver una estatua? ¿Quién le dirá que ha habido un Shakespeare o un Velázquez? ¿Quién le hará sentir la belleza de una melodía de Mozart...?".* Perquè, en un informe del *Servicio de Bibliotecas* de 1934 s'apuntà sagaçment: *"Son los muchachos, de ordinario, quienes mueven a leer a sus padres y hermanos. Libro que el chico lleva a su casa es leído por el resto de la familia"*.

Fa feredat, doncs, el retard i l'abandó cultural de l'Espanya d'aleshores! Teniu en compte que les Missions pedagògiques foren proposades per Francisco Giner de los Ríos i Manuel Bartolomé Cossío, de la Institució Lliure d'Ensenyança, l'any 1881! Tardaren 50 anys a posar-se en marxa, i va haver de ser un govern republicà, qui ho va fer (i s'ha comentat maliciosament que per atraure el vot de la gent que no vivia a les ciutats). Machado deia, aleshores: *"La mentalidad*

dominante española es de villorrio, campesina, cuando no montaraz...". Això sí: les Missions significaren també una sorpresa per als seus participants: "No es poco que los misioneros traigan... el descubrimiento de la inteligencia de los aldeanos". Hi havia un divorci entre la ciutat i la ruralia, entre qui tenia accés a la lectura i qui no el tenia o el tenia molt limitat.

I a Balears?

De Mallorca puc dir que els poetes romàntics o els de l'Escola Mallorquina ens enganyaren. Mallorca era un lloc duríssim, aspre, sobretot en la ruralia. Potser els prossistes foren més sincers: Salvador Galmès amb el terrible *El garriguer d'Infern*, i Joan Rosselló de Son Forteza amb el seu dramàtic conte ambientat en l'albufera mallorquina: *Lluita de braus*.

Precisament Joan Rosselló de Son Forteza va rebre l'any 1878 una carta de Costa i Llobera en què aquest li deia:

"¡Cuán lejos está el pueblo mallorquín de la serenidad beatífica...! Tú recordarás que cuando fuimos a dicho predio [Son B. del municipi de P., diu discretament Costa] nos acompañó hasta la encina grande un joven recién casado, hijo del arrendatario. Pues bien, la esposa de este joven, acusada de brujería por sus suegros, que son la gente más supersticiosa del mundo, ha sido objeto de mil violencias. Cansada de sufrir la pobre joven se había separado de sus suegros, y vivía sola con el marido, no sin que fuese a maltratarla de vez en cuando la vieja, que atribuía la impotencia senil del amo y las enfermedades de toda la familia a los supuestos maleficios de la nuera.- Con el pretexto de enseñar a la joven la abundante cosecha de aceitunas que se presenta este año, y fingiendo reconciliarse con ella, sus suegros la llevaron al predio, la hicieron subir por el olivar de la montaña, y al llegar a un punto, convenido probablemente, despeñaron a la infeliz desde un bancale. Ella pudo levantarse, y, abierta la frente y ensangrentada, corría para huir, cuando el suegro, que la alcanzó, sujetándola por la garganta intentó estrangularla, y la

*dejó tendida sin sentido. Corrió enseguida el bárbaro a buscar gente, diciendo que su pobre nuera había caído en un bancal; y entre tanto la suegra, sentada junto a la joven exánime se lamentaba en alta voz llorándola como muerta, mientras le destrozaba un ojo con un pequeño tronco!.- La infeliz vuelta en sí no intentaba moverse, temiendo que al verla con vida no la acabara de matar su sanguinaria suegra, y sufría que ésta le desgarrara un ojo, temiendo que si se volvía les detrozase el otro que tenía contra la tierra. Sólo cuando oyó que llegaba gente dio señales de vida. Después ha contado todo lo dicho; y corroboraron la verdad de su relato los que oyeron los gritos de la infeliz, el examen facultativo y los antecedentes de bárbara superstición que se tienen de aquella familia.- No extraño ahora que en Aragón maten cada año algunas viejas por brujas, cuando en P. se martiriza por bruja a una joven de 18 años.- En la Exposición vi el mapa de la instrucción pública: España era en él una mancha negra que, como Rusia y Turquía, expresaba ignorancia y superstición, comprobadas por estadística!..." (Josep M. Llompart a *Retòrica i poètica*, I, p. 107-108, *La vida d'or*).*

En termes educatius Espanya continua a la coa de l'Europa moderna. Només tenim darrera Grècia, Portugal, Malta i Turquia. Les Illes Balears van a la coa d'Espanya en indicadors educatius. A la coa de la coa, doncs.

No plorem: recordem, només, d'on venim i on som ara.

Continuem amb més dades:

1931: en un decret de 7 d'agost es diu: "*no basta con construir escuelas... urge... divulgar y extender el libro. Una escuela no es completa si no tiene la cantina y el ropero que el alumno necesita; no es completa si carece de la biblioteca para el niño, y aún para el adulto, y aún para el hombre necesitado de leer.*"

Remarcau, 1931, ja: *“Una escuela no es completa... si carece de la biblioteca para el niño”*.

María Moliner (que després fou depurada; autora d'un bell, útil i molt recomanable diccionari de la llengua espanyola), presentà el 1939 un *Proyecto de bases de un plan de organización general de bibliotecas del estado...*, que no arribà a implementar-se per causes ben conegudes. Moliner deia aleshores que l'estructura bibliotecària havia de permetre que *“cualquier lector en cualquier lugar pueda obtener cualquier libro que desee”*⁵.

Mirau per on: les TIC, habitualment menyspreades pels afeccionats als llibres impresos, fan possible aquesta estructura bibliotecària total. Qualsevol lector en qualsevol lloc pot obtenir qualsevol llibre en qualsevol moment... Si té accés a les TIC, és clar. El tenim? El podem pagar? El sabem gestionar des de les biblioteques escolars? Sabrem orientar els usuaris de la nostra biblioteca escolar perquè el gestionin qualitativament?

Sense voler comparar-me: Verne i Salgari freqüentaven les biblioteques públiques al seu abast. Les freqüentaven per documentar-se quan redactaven els seus llibres normalment ambientats en llocs llunyans. Jo he escrit les meves dues darreres novel·les d'aventures en llocs llunyans sense moure'm de casa. Gràcies a Google (documents, imatges o mapes), gràcies a Wikipèdia i gràcies a Youtube he escrit un llibre situat a les Muntanyes Daurades de l'Altai, on no hi he estat mai (tot arribarà) i a Perú, que conec simplement com a turista... Us imaginau Verne o Salgari amb el Google al seu abast?

A lo millor s'haurien “infoxicat”.

“Infoxicació” és un nou terme, i defineix una nova síndrome patològica, o gairebé; vol dir: sobreabundància d'informació generada per l'increment exponencial que se'n fa en tots els àmbits i sectors de la nostra societat,

---

⁵ Si voleu, canviau “llibre” per “document multimodal”: text, audio, fotogràfic, video, audiovisual...

amplificada i difosa a gran escala pels molts i variats mitjans tecnològics disponibles. Com la síndrome d'Stendhal, però a la grossa, global, total. Stendhal no resistí veure tantes belles obres d'art durant el seu viatge a Itàlia, a Florència... Jo resistesc malament la nivalada d'informació disponible a la xarxa... Estic "infoxicat".

Precisament s'usa aquest mot: "nigul". Aviat tot estarà en el "nigul". Com si diguéssim en l'èter o en els espais celestes... Un lloc infinit i infinitament embolicat, situat enlloc i per tot alhora, com una divinitat omnipresent. Serà fàcil perdre-s'hi. Necessitarem guies, mapes, GPSs, orientadors..., més que mestres o bibliotecaris. Necessitarem..., què? O els mestres i bibliotecaris hauran de fer altres funcions? Encara més? Protestareu amb raó: si encara no hem assimilat les funcions d'un mestre i d'un bibliotecari com cal ara...? Si, de bibliotecari, just ara mateix n'acabam de rebre les primeres nocions, i ja ens voleu encolomar el tema del "nigul"...?

Web 2.0. El "nigul"... On aviat penjarà tot el saber humà: una mena de gran memòria virtual externa, una biblioteca infinita, inabastable, en constant expansió i creixença, evolutiva, borgesiana... Serà un nigul pacífic, o provocarà –i de fet el provoca ja- un *maelstrom* cultural, un engolidor cognitiu oceànic, un cap de fibló de dimensions i de conseqüències sense precedents...

Del *maelstrom* se'n pot sortir: ho demostrà Poe, i també Verne (i al cinema, ho demostra el pirata Jack Sparrow). Dels niguls feréstecs, també. Hi ha un llibre de preciosa divulgació científica, *Guia del observador de nubes*, que parla del cas singular d'un pilot de reactor que va sobreviure a la caiguda dins un nigul. S'hi passà uns quaranta minuts. No us en-riueu. Vos asseguro que aquest home no va riure gens mentre queia entre llamps i trons, cops de vent brutals i calabruix inclement... Segons els càlculs de la Física només havia de ser-hi uns deu minuts! No us dic com va quedar, el pobre...

No us cregueu que el pànic a tot això nou, o una certa prevenció a tot aquest excés d'informació disponible al futur "nigul" (i en aquest món, el futur no és demà, sinó d'aquí a dos segons) us afecta només a vosaltres. Jo ja sé que no m'afecta només a mi. El que passa és que, per si foc poc, amb les TIC el món del llibre, de l'escola, de la biblioteca, pateix o sembla que pateix un atac directe. Una total commoció.

Calma. Poc a poc (encara que no hi podem anar, poc a poc). He llegit a qualque banda que hi ha cinc dogmes relatius a les biblioteques (dogmes de Ranganathan), perfectament transferibles a les biblioteques escolars:

1. *Libri utendi*. Els llibres són per ser usats.
2. *Omni libro lector*. A cada lector el seu llibre.
3. *Omni lectori liber*. A cada llibre el seu lector.
4. *Otium lectoris servandum*. Estalviar temps al lector.
5. *Floreat biblioteca*. La biblioteca és un organisme en creixement.

Caldrà actualitzar aquests dogmes en el sentit que proposa Manuel Area Moreira de la Universidad de La Laguna:

1. La informació és per ser consumida (en qualsevol format).
2. A cada usuari la seva informació.
3. A cada informació el seu usuari.
4. La informació ha d'estar accessible en tot moment i lloc.
5. Sense límits físics ni temporals.

I si recordam les famoses lleis de la biblioteconomia de Gorman:

- Les biblioteques serveixen a la Humanitat.
- Respecte a totes les formes en què es transmet el pensament.
- Usar la tecnologia intel·ligentment per millorar el servei.

- Protegir l'accés gratuït al coneixement.
- Honorar el passat i crear el futur.

...caldrà actualitzar-les. No han perdut vigència. Hem d'adaptar-les a les noves circumstàncies. Fernando Juárez Urquijo diu que *"les nostres biblioteques públiques i escolars responen als canvis desencadenats per la revolució francesa i a la necessitat de persones que sapiguéssin llegir i escriure de la societat industrial"*. Aleshores, explica, el llibre ho condicionava tot. Informació i biblioteca eren sinònims. El llibre era el suport. Es pot dir que llibre i biblioteca monopolitzaven la informació...

Tot això ja no és així... Tot ha canviat.

La WEB 2.0, el "rusc", el "nigul", es pot caracteritzar amb aquests cinc paràmetres (Area Moreira):

1. és un immens magatzem d'informació – és la biblioteca universal i total;
2. és espai d'interacció humana – on es despleguen les xarxes socials;
3. és un escenari de representació i d'expressió multimodal – comunicació multimèdia;
4. és un puzzle de peces fragmentades i interconnectades – connexió intertextual;
5. és un ecosistema artificial de l'experiència cultural humana – el món virtual.

Hi ha tres milions més de volum d'informació digital que llibresca, i creix continuament: com la digerim? Com l'haurien digerit Verne i Salgari? No ho sabem... Però, atenció! Una altra novetat! Dues terceres parts d'aquesta massa contundent d'informació prové d'aficionats, del públic, de gent sovint anònima o mascarada sota pseudònim... No té avals acadèmics⁶, no tota és fiable, molta és irrellevant, alguna és per ventura perniciosa...

---

⁶ Malauradament, no tots els avals acadèmics garanteixen rigor.

Si la informació és la matèria primera de la nova societat (i de la nova economia), i si ens cal disposar de gent capacitada (intel·lectualment i emocionalment) per gestionar tanta d'informació a l'abast, caldrà una nova educació? Perquè, segur que ja es pot parlar d'una nova cultura virtual, i res d'això que ara dic és original, que es manifesta:

- fragmentada;
- que autoconstruim, com si fessim un puzzle ;
- en la que escrivim breument, ràpids i divertits, com si tenguéssim urgència de publicar el que escrivim (és una cultura de l'espontaneïtat i de la immediatesa front a una cultura de la pausa i de la reflexió);
- ens relacionam tots amb tots, horitzontalment, voluntàriament i atzarosament; han desaparegut les jerarquies culturals, els referents;
- és una cultura d'emocions, perquè les xarxes socials són una fàbrica d'emocions, participar en elles implica més emoció que racionalitat; si tenen èxit és perquè incrementen les relacions de caràcter emotiu. Sovint el que s'hi escriu són ocurrències, no idees;
- tendim a fer pública la intimitat...

Per a aquesta nova cultura –la dels nostres infants- és o no necessària una nova educació emocional i intel·lectual, i la pregunta és: com hi podem col·laborar des de la biblioteca escolar? O preferim continuar enrocats en el llibre i en allò que representa? O és que la biblioteca només ha de ser el recer on refugiar-nos de tot això? Al cap i a la fi, el llibre és estable, físic, tocable...

Una educació per mirar críticament tots aquests fenòmens, per assolir valors i actituds que donin sentit moral, ideològic i polític a la tecnologia i les seves accions i possibilitats. Per emancipar-nos i per participar. Una cosa és la utilització de les tecnologies de la informació i la comunicació i l'altra és fer-ne un ús intel·ligent i cult, i ètic. Tot això no m'ho invent, ho baixo des del Google i m'ho faig meu.

Si la biblioteca pública, en general, i la biblioteca escolar, en particular, encara han de servir, tot d'una hem de voler saber què necessiten els nostres usuaris, els nostres alumnes, què volen, què els podem i volem donar. Saber, doncs, en què podem servir. I què en podem aprendre, d'ells...

El llibre marcava abans la pauta: era el dipòsit del coneixement; la biblioteca era el dipòsit dels dipòsits. Saber llegir era imprescindible. El llibre era el centre. I la biblioteca. Precisament atacar el llibre era un senyal de menyspreu al coneixement, a la condició humana, a la cultura, i prohibir-los era freqüent; el llibre, suposadament, allibera...

Ara ni el llibre ni la biblioteca són els únics dipòsits d'informació. S'ha perdut el monopoli. Ni els mestres som els únics savis. Per a què servim, doncs, els professors, i els bibliotecaris? Per a què, els llibres, les biblioteques?

La biblioteca era un lloc de conservació i ara és un "ens singular" que ha de cercar (sovint a colzades) el seu lloc: abans s'havia d'emmagatzemar i preservar; ara s'ha d'escampar i difondre... Ara, hem de *vendre* biblioteca? Com fer-ho, a l'escola?

Per tant, què fer per no perdre un lloc significat? Convertir-nos en directors d'una comunitat virtual (*community manager*)? Ho proposa Nieves González Fernández-Villavicencio, a les *19enes jornades de Biblioteques infantils i escolars*, de juny de 2011. D'aquí obtenc totes aquestes idees. De documents disponibles gratuïtament al "nigul", i disponibles "ja"...

Hem de convertir la biblioteca escolar en una xarxa social, doncs? Ara més que mai la biblioteca socialitza. És més, la biblioteca *globalitza*. Els bibliotecaris –de cada nivell: general, escolar– teniu un paper bàsic, i una molt gran responsabilitat. Vol dir això dirigir la xarxa social que cada biblioteca

representa? Incloure-la en el laberint de xarxes socials que hi ha al « nígul »...? Proveir-la d'una identitat pròpia, local...?

I què fa un CM (*community manager*)?, demanareu.

Escotar i comunicar, difondre informació, però també: indagar què fan els altres, respondre les demandes dels usuaris, avançar-se a les seves necessitats, ajudar, conversar, demanar, informar, ser útils, sorprendre, recomanar, fer visible la xarxa social...

Això vol dir *dominar* les noves eines?

Però, i el llibre? I la lectura? I la lectura..., literària? La intimitat, el silenci, la lentitud, l'evocació reservada i personal...? Com combinar aquests dos eixos: intimitat / xarxa social? Sé que se'n parla molt d'aquestes coses... Potser jo ja no hi seré, quan se'n puguin treure conclusions fonamentades... Cada dia se n'exposen, però, sovint són efímeres: ara acaben de dir que l'*e-book* permet o recupera la lectura socialitzada front a la lectura individual i silenciosa... És millor, no obstant, una lectura que l'altra? Del llibre electrònic no en parlarem... No acabaríem mai, si ens hi posam! Jo en tenc un. Em "baixo" llibres⁷. Llegesc més que mai... I compro en paper els mateixos llibres que comprava abans de tenir-lo.

Concretem.

Per sort, s'han produït darrerament canvis notables en el desenvolupament de les biblioteques escolars. Això és indubtable. La prova és la vostra participació aquí, avui. Qualcú ho afirma així: "[*las bibliotecas escolares*] son más visibles: lo empiezan a ser para las administraciones educativas, para los profesores,

---

⁷ Això de robar llibres ve d'antic. Emilio Pascual cita, en un seu article, quan era lícit, segons un bibliòfil de nom Don Bartolomé José Gallardo (1776-1852), robar llibres: "Por supuesto, cuando su dueño lo desprecia o deteriora; cuando un ejemplar precioso corre serios riesgos de desaparecer; cuando polillas, ratas y otros enemigos del libro lo someten a asedio intolerable; cuando... "Al final del catálogo añadía: "Siempre que se pueda"". *Robar llibres, ara, no té mèrit.*

para los editores, para los investigadores, para los formadores..." (Biblioteca Escolar, (aún más) hoy dins Informe de la lectura en España 2008, d'Inés Miret, pàgines 93-105, p. 94). També m'he baixat aquesta opinió de la xarxa, des del "nigul", directament a casa.

És cert que potser encara no estam a l'alçada de satisfer criteris internacionals com els establerts, per exemple, per la IFLA/Unesco el 2002. En aquest sentit, és especialment remarcable que el 71% dels responsables no ha rebut formació tècnica, i el 73% no ha rebut formació en lectura i en literatura infantil i juvenil (Miret, 98). Vet aquí, doncs, dos puns febles en què cal treballar amb rigor i constància. Senyala l'informe algunes deficiències a millorar, de les quals cal destacar sens dubte que la biblioteca escolar perilla de ser marginada *un altre pic*, si no esdevé un centre promotor de la formació en l'ús de la informació (102).

Acabem, ja. No sé si sabeu que entre les meves afeccions hi és la de practicar l'Ornitologia de camp. Per què ho dic? Perquè ara he de parlar d'oques. Sí, d'oques. D'un esbart d'oques salvatges. Del vol de les oques. Com les que acompanyaren Nils Holgersson en el seu viatge per Suècia, de Selma Lagerlöf... És un altre clàssic de la literatura per a infants..., estranger, naturalment. Suec, en aquest cas. Excusau-me, no puc deixar de parlar de Literatura, de pensar en la Literatura.

Anem a les oques i el seu vol. Ens en parla Catuxa Seoane García, una experta en la creació i la comunicació a través de les noves tecnologies, en les mateixes jornades: no us he dit que ho copio tot, que ho xuclo tot, que m'apropio de tot? Tot és a la xarxa, al nigul, a la meva disposició..., i per a la meva desesperació!

Això de les oques és, al menys per ara mateix, una bona troballa intel·lectual per insinuar el que tal vegada necessitam fer; una metàfora ornitològica. Ens va bé recordar-ho, perquè sovint les oques, en els seus vols migratoris

llarguíssims, han de travessar níguls i tempestes reals. I la majoria sobreviuen... Com?

Vet aquí l'estratègia de les oques en vol, resumida en cinc lliçons, segons aquesta autora:

Primera lliçó. Tots anam allà mateix, i compartim una direcció i tenim sentit de comunitat. El suport mutu és beneficiós.

Seoane l'extreu d'aquest fet: *"La ciencia ha descubierto que los gansos vuelan formando una "V" porque cuando cada ave bate sus alas, produce un movimiento en el aire que ayuda al ganso que va detrás de ella. Volando en "V", toda la bandada aumenta por lo menos en un 71% más su poder de vuelo, que si cada ave volara solá".*

Segona. Convé mantenir-nos amb els que van en la nostra mateixa direcció.

Perquè, segons l'autora: *"Cada vez que un ganso se sale de la formación y siente la resistencia del aire, se da cuenta de la dificultad de volar solo y de inmediato se incorpora de nuevo a la fila para beneficiarse del compañero que va delante".*

Tercera. Compartir el lideratge, reunint habilitats, capacitats i recursos.

Ja què, diu Seoane: *"Cuando el líder de los gansos se cansa, pasa a uno de los puestos de atrás y otro ganso toma su lugar".*

Quarta. Una paraula d'ànim és motivadora, dóna forces, estimula.

"Los gansos que van detrás producen un sonido propio, y lo hacen con frecuencia, para estimular a les que van delante a mantener la velocidad".

Cinquena. Manténir l'esperit d'equip a pesar de les diferències.

Perquè, Seoane ens recorda que: "*Finalmente, cuando un ganso enferma o cae herido por un disparo, dos de sus compañeros se salen de la formación y lo siguen para ayudarlo y protegerlo. Se quedan con él hasta que esté nuevamente en condiciones de volar o hasta que muere, solo entonces los dos acompañantes vuelven a la bandada o se unen a otro grupo*".

Abans hem esmentat Shakespeare. Amb plomes d'oca escrivia Shakespeare als segles XVI i XVII. A nosaltres, lectors, autors, mestres, bibliotecaris del segle XXI, per ventura ens correspon

desar amb cura les plomes,
estirar amb coratge les ales,
i volar com les oques cel amunt i en companyia
per no perdre'ns, tampoc, en els niguls.

Bibliografía

Manuel Area Moreira. *Del conocimiento sólido a la cultura líquida: nuevas alfabetizaciones ante la Web 2.0. 19ª Jornadas de Bibliotecas infantiles, Juveniles y Escolares. Fundación Germán Sánchez Ruipérez. Salamanca 2,3 i 4 de juny de 2011.*

Vittorio Frigerio. *Le "Capitaine" sur l'océan électronique. Aventures et avatars d'Emilio Salgari à l'âge de l'Internet. Interval(le)s, II, 3, estiu de 2008, pàgines 40-51.*

Ana Garralón. *La Biblioteca en los libros infantiles y juveniles. Educación y Biblioteca, Madrid 1996. n.74. 26-45.*

Ana Garralón. *La Biblioteca en la ilustración de libros infantiles y juveniles. Educación y Biblioteca, Madrid 2002. n 128. 83-107*

Jesús Gascón. *Les bibliotèques de Verne. Item. Barcelona, 2005. n 41. 99-102.*

Bianca Maria Gerlich. *Sandokan of Malludu. The historical background on a Novel Cycle set in Borneu by the italian Author Emilio Salgari. Archipel. Vol 55. 1998. 29-41.*

José A. Gómez Hernández. *La preocupación por la lectura pública en España: las bibliotecas "populares" de las Cortes de Cádiz al plan de bibliotecas de María Moliner. Revista General de Información y Documentación, 1993.*

Nieves González Fernández-Villavicencio. *Community manager: ¿dónde termina el marketing y comienza la biblioteca? 19ª Jornadas de Bibliotecas infantiles, etc.*

Fernando Juárez Urquijo. *Donde siempre como nunca: la biblioteca en la sociedad de la información. 19ª Jornadas de Bibliotecas infantiles, etc.*

Josep Maria Llopart. *La vida d'or. Dins Retòrica i poètica, I, p. 107-108.*

Alberto Manguel. *La biblioteca del capitán Nemo*. 21.05.2005

Andreu Manresa. *Bienes del patrimonio cultural de Baleares, vendidos a precio de saldo por falta de interés institucional*. El País 14/08/1990.

Inés Miret. *Bibliotecas escolares, (aún más) hoy. Informe de la lectura en España, 2008*. 94-105

Juan José Millás. *Futuribles*. Idem. 315-318.

Bartomeu Orell i Villalonga. *Llegir i escriure al món rural mallorquí, 1860-1930*. Universitat d'elles Illes Balears. Palma, 2008.

Emilio Pascual. *La biblioteca de Bastian. Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 180, 2005. Pàgines 34-35.

José Luis Polanco. *La aventura de leer. En compañía de Jack London*. Peonza, 2007. n 82. 33-41

Hugo Pratt. *Una abuela veneciana*. Dins <http://dreamers.com/corto/articulovenecia.htm>. Consulta maig, 2011.

Vicenç Riullop. *Corto Maltés, o una navegació literaria por el mar salado*. Idem.

Catutxa Seoane García. *Bibliotecas 2.0 en la pràctica: el vuelo de los gansos en las Bibliotecas Municipales de A Coruña. 19ª Jornadas de Bibliotecas infantiles, etc.* És interessant consultar: <http://sites.google.com/site/catuxa/>

Francisco Solano. *El hombre descende del libro*. El País. 14.03.2009.

Las misiones pedagógicas. 1931-1936. Ministerio de Cultura. 2008.